

Místo úvodu [1985]

Stále častěji se nám při nejrůznějších příležitostech takřka vnucuje pohled na poslední půlstoletí osudů naší filosofie. Nejen pro cizince, ale i pro posuzovatele domácí je taková miniperiodizace velmi instruktivní, neboť si tuto zvláštní skutečnost v záplavě událostí a daností nápadnějších ani plně neuvědomují. V uvedeném období – řekněme od roku 1936, máme-li být přesní – nemohl se u nás (v Čechách a na Moravě) ani jediný student filosofie po celou dobu svého studia věnovat své disciplíně pod vedením učitele nejen kvalifikovaného, ale také otevřeného vůči současným proudům evropského a světového myšlení a k takové otevřenosti vedoucího i své žáky. To je možná zapotřebí osvětlit blíže.

Žádný z adeptů filosofického studia, kteří přišli na některou z univerzit v roce 1936, nemohl studium dokončit, protože všechny vysoké školy byly brzy po okupaci českých zemí na plných šest let uzavřeny (s výjimkou německých). Někteří absolvovali po válce, jiní, kteří se na fakultu vůbec nedostali, mohli absolvovat v kratší době, jak stačili složit zkoušky; protože se to však vymyká běžné studijní praxi, naši tezi jen potvrzuje. První pováleční studenti museli po necelých třech letech předstoupit před zvláštní prověřkové komise, které rozhodovaly o tom, zda mohou dostudovat, či zda budou ze studia vyloučeni (pochopitelně pouze z „politických“ důvodů). Protože však nebyli vylučováni jen studenti, nýbrž také jejich učitelé, změnila se situace pronikavě i pro ty, kdo na fakultách směli zůstat.

Obor filosofie sice nominálně zrušen nebyl, jak se to stalo např. sociologii, ale fakticky se postupně zredukoval na výuku marxismu-leninismu (navíc většinou ve značně pokleslé podobě); skutečná filosofie byla vytlačována na okraj, většinou do povrchně a frázevitě vykládaných dějin filosofie. V druhé polovině padesátých let došlo k malé intelektuální vzpouře hrstky mladých marxistů (převážně z Filosofického ústavu), ale ta byla jakžtakž potlačena, aniž by byla vyvolala větší ohlas než jako pouhá senzace; na filosofických fakultách se prakticky nic nezměnilo. Teprve v šedesátých letech se situace dávala do pohybu i na vysokých školách, ale na filosofii jen velmi zvolna. Mnohem významnější změny bylo možno zaznamenat ve filosofické „diaspoře“, především v literárních kruzích. Literární časopisy poskytovaly stále víc prostoru filosofickým textům, které nemohly vyjít v odborných časopisech oficiálních. Rok 1968 přinesl několik prvních kroků k nápravě – hlavně v tom, že se za katedry mohli vrátit někteří z těch, kteří odtamtud kdysi byli vyloučeni, a že mohli nově přijít někteří do té doby neakceptovatelní, a dokonce podezřelí. A také studovat mohli mnozí, pro něž to dříve nebylo myslitelné z kádrových důvodů. – Ale příznivější doba byla tentokrát ještě kratší než po válce. Už v roce 1971

bylo zase všechno při starém, ba - možno říci - mnohem hůř než „při starém“.

Jak vidět, v posledních padesáti letech chyběly české filosofii i prosté vnější podmínky pro normální přípravu příštích filosofů. Všichni filosofové mladší sedmdesáti let tím jsou poznamenáni. Přičtěme dlouhá období, kdy ani odborné knihovny nebyly doplňovány a kdy byly dokonce kladeny překážky do cesty těm, kteří chtěli studovat alespoň to, co v knihovnách bylo k dispozici (dnes např. si nelze v pražské Univerzitní knihovně vypůjčovat méně běžnou filosofickou literaturu bez povolení školitele, ředitele odborného pracoviště apod.), a musí nám (a každému) být zřejmé, jak nesnadné bylo a je pokoušet se o sebevzdělání na vlastní vrub, když selhávají odborná učiliště, a jak je téměř nemožné udržovat krok se světovým myšlením. Tu a tam několik knížek, které se nahodile a bez promyšleného výběru dostávají tomu či onomu do ruky, dávají sice tušit, o čem se píše a diskutuje, ale zdaleka nestačí k soustředěnému studiu. A pokud se někdo do takové práce přece jenom pustí, nikdy přesně neví, kdo všechno se v poslední době tématem zabýval, a nemůže na eventuelně již vykonanou práci pozitivně ani kriticky navazovat a reagovat, ani se jí nechat inspirovat.

Bez živého kontaktu s evropským a světovým myšlením může snad naše filosofie přežívat, ale nemůže si zachovat pravou tvořivost, aktuálnost a obecnou závažnost. Proto také je zapotřebí tolik cenit projevy solidarity a ochoty k obětavé pomoci ze strany našich kolegů a přátel z jiných zemí, když se pokoušíme znovu a lépe zařadit „do duchovního univerza myšlení“, jak to formuloval Jan Patočka v řádcích, jež jsme postavili do čela svého úsilí jako motto.

Osudy české filosofie posledního půlstoletí mají své ztělesnění v životním běhu tohoto největšího českého poválečného filosofa. Po několika semestrech předválečného působení jako soukromého docenta a po těžkých letech válečných mohlo přijít krátké, ale oslnivé působení poválečné. Na českém filosofickém nebi vzešla v Patočkovi hvězda první velikosti. Ale už po únoru 1948 byl z fakulty vyloučen (po dočasném návratu „na zkoušku“ posléze definitivně). Teprve v roce 1968 se mohl vrátit konečně jako řádný profesor - ale opět jen na krátkou dobu, aby byl nuceně penzionován. Nikdy neměl možnost působit na své studenty po celou dobu jejich studií (leđa v osobním styku), nikdy neměl možnost si vybrat asistenta a vést jeho práci tak, aby v něm našel vhodného nástupce a pokračovatele. Jeho místo v české filosofii posledního půlstoletí je velmi osamělé; ačkoliv mohl udržovat kontakty s evropskými kolegy - i to v některých obdobích jen sporadicky -, chyběla mu k plnému uplatnění potřebná veřejná myšlenková, intelektuální atmosféra, tak životně důležitá pro každého filosofa (naštěstí mu ji alespoň v jistém rozsahu poskytovalo ovzduší ve Filosofickém ústavu). Znamená to, že tento myslitel, nad něhož

většího po válce nemáme, mohl v příhodnějších podmínkách a v živější myšlenkové atmosféře vyrůst v postavu ještě větší, ještě určitější a směr pronikavě udávající? Těžko rozhodnout. Myslitele jeho typu a úrovně jsme neměli ani v době mezi válkami. Úroveň tehdejšího filosofování byla tehdy u nás ovšem nepoměrně vyšší než dnešní (byla ostatně vyšší i než v prvních letech poválečných, necháme-li samotného Patočku stranou); potvrzuje to např. nedávno jeden z Patočkových filosofických vrstevníků, Milíč Čapek, profesor filosofie v Bostonu, který jinak vzpomíná spíše na tehdejší svou a Patočkovu kritičnost až odmítavost k českým filosofickým poměrům, ba dokonce i k těm představitelům filosofie, které tehdy oba považovali relativně za nejlepší, ale proti jejichž orientaci na „filosofickou aktuálnost“ se bouřili jako proti bendovské „zradě vzdělanců“ (míněn především Rádl). Je opravdu obtížné rozhodnout, zda by byl Patočka vyrostl v ještě větší filosofickou osobnost, kdyby jeho akmé byla spadala do třicátých let. Jistě by byl mohl vytvořit školu; měl pro to všechny předpoklady. Ale to, co z jeho života známe a víme, může vyvolat i některé pochybnosti, zda by jeho filosofie nebyla ještě mnohem víc akademická, kdyby nebyl životně po několikrát postaven do situace tvrdé konfrontace s politickou realitou. Máme sice už v rukou prvních několik pokusů o hodnocení jeho filosofického díla (dosud žel jen velice povšechných a předběžných) a vedle toho některá hodnocení jeho občanských a politických postojů, převážně soustředěných na poslední roky a spíše jen měsíce jeho života. Jsme Patočkovi nepochybně ještě hodně dlužni; ze svých dluhů se nevyvážeme oslavnými a „úchvalnými“ poznámkami. Stojí před námi všemi – ale chápeme to také jako svůj konkrétní závazek v této revui – zejména otázka zásadní důležitosti, jak je u Patočky skloubena jeho nejvlastnější filosofická pozice s jeho politickými postoji.

Na závěr první ze „dvou studií o Masarykovi“ čteme pozoruhodnou formulaci, kterou jsme zvolili za motto tohoto čísla. Máme totiž za to, že své záměry a svou orientaci můžeme nejlépe objasnit, když formulujeme výhrady, bez nichž bychom Patočkovu silnou myšlenku nemohli přijmout za svou. Také my chceme filosofii pěstovat ne pouze proto, že nás zaujala a nadchla, nikoliv jako intelektuální dobrodružství, ale jako disciplínu, která více než jiné (jak věříme) je schopna nám otevírat cesty k lepší orientaci ve světě, tj. „v chaosu a bouři dnešků a zítřků“. Nemáme však za to, že myšlení, které by šlo „radikálně do hloubi“, by bylo lze získat „nahlédnutím toho, co jest“; nebo řečeno nuancovaněji: nevěříme, že nahlédnutí do smyslu toho, co jest, je možné bez nahlédnutí toho, co není součástí, složkou toho, co jest, tj. bez nahlédnutí toho, o čem nelze říci, že to „jest“, ale díky čemu teprve jsme schopni pravdivě nahlédnout nejen smysl toho, co jest, ale dokonce i ono „jsoucí“ samo. Vidět to, co jest, v pravém světle znamená vidět je v docela určité perspektivě, která je tou „pravou“ perspektivou. A pravá perspektiva, v níž se to, co jest, jeví v pravém světle,

není nikdy dána tím, co jest, tj. nevyplývá z toho, co jest, ale otevírá se nebo uzavírá naším vlastním přístupem. Jak se máme orientovat „v chaosu a bouři dnešků a zítřků“, nevyplývá z ničeho, co „jest“.

To pochopitelně neznamená, že otázka, co jest a jak to jest, je něčím vedlejším a zanedbatelným. Žádné „tím hůře pro fakta“; nicméně jsme přesvědčeni, že fakta je možno správně, pravdivě odhalit a ukázat pouze ve světle pravdy, která sama není žádným faktem. V pozitivistické tradici, která tolik sázela na fakta, se jako nejsilnější tradice posléze prosadilo povědomí o tom, že pro správnou interpretaci fakt má základní důležitost kontext (viz Wittgenstein ve svém druhém období). My bychom k tomu chtěli dodat, že právě ten kontext, který má takovou závažnost, nesmí být redukován na pouhý kontext ostatních fakt. Skutečný kontext, bez něhož konstituce jakéhokoliv faktu není možná ani myslitelná, sahá dál než všechna fakta dohromady. Můžeme-li vůbec mluvit o smyslu fakt (a o smyslu jsoucího všeobecně), je to díky tomu, že žádné faktum není pouhým faktem, ale že se stále ještě děje, stává (ryzí faktum je falešná hypostaze; bylo by něčím, co už se celé jednou provždy stalo, co se odehrálo a na čem už nelze nic měnit – ovšem takové *factum absolutum* by ztratilo veškerý kontakt s tím, co přichází, co žije, takže by to bylo mrtvé, odumřelé faktum, které by už nemělo pro nikoho a pro nic žádný smysl). To, co jest, může mít smysl jen pro to a prostřednictvím toho, co přichází – a tedy co není, co ještě není.

Budeme mít dost příležitosti ukázat, jak chceme otvírat své nahlížení i své naslouchání za to (nebo spíše před to), co jest, a jak to chceme dělat právě filosoficky. V tom smyslu jsme otevřeni do budoucnosti, aniž bychom chtěli popírat, zapírat anebo zkreslovat to, co jest, tedy přítomnost (a minulost). Masaryk kdysi zdůrazňoval, že je pro fakta, ale že chce znát všechna fakta. Nepovažujeme to za víc než heuristickou formuli; co by nám mohlo garantovat, že vůbec kdy budeme mít konstatována „všechna fakta“? I kdybychom se omezili na fakta pro zvolený případ významná, zůstává tento problém nadále nevyřešen. Museli bychom zdůraznit, že chceme mít „celek fakt“; ale tím bychom už vykročili z roviny faktičnosti, neboť celek není factum, nýbrž fiens: k celku, ke každému skutečnému celku, náleží vedle přítomnosti také jeho minulost a jeho budoucnost – a budoucnost není a nemůže nikdy být factum, aniž by přestala být budoucností. Proto v navázání na Patočku a na školou, k níž se hlásil, budeme místo o faktech raději mluvit o fenoménech. A vypůjčíme si formuli Teilharda de Chardin, když zdůrazníme, že chceme celý fenomén. FAINESTHAI však platí nejenom o jsoucím, daném, nýbrž také a především o tom, co není jsoucno ani danost. Vždyť se nám nevyjevují věci samy, izolovaně, ve své danosti zbavené kontextu a smyslu, nýbrž především ve své smysluplnosti, tj. na pozadí či v kontextu s tím, co se ještě nestalo, ale co se stát mělo, má a musí.

A to je důvod pro to, že chceme opravdově navázat na Rádla a jeho koncepci „praktické filosofie“, která Patočku zprvu velice dráždila, ale k níž v posledních letech svého života nabýval jistého respektu, i když cítil potřebu vše formulovat, a dokonce i založit jinak. Smysl toho, co jest, se vyjevuje jako výzva pro nás a my ten smysl můžeme pomoci naplnit, když té výzvě porozumíme a když na ni správně odpovíme. A proto na sebe bereme závazek: chceme se vši svou myšlenkovou prací pokoušet uslyšet a pochopit výzvu, která nás oslovuje hic et nunc, v té situaci, v níž stojíme. Jsme přesvědčeni, že tato výzva nás může oslovit právě jen teď a tady. Stojíme tu a zůstaneme tu ne proto, že se hodláme nějak vetřít do budoucnosti, prosadit se anebo se proplížít do časů, jež přicházejí - ne proto, abychom přežili, abychom se uchovali pro lepší časy, a proto zůstali schováni a nenápadní; zůstáváme tu také ne v nějakém hrdinství a heroismu, který nám ostatně nikterak neimponuje (zejména ne sám o sobě). Zůstáváme tu proto, že čekáme na oslovení, abychom byli připraveni k odpovědi. Ne zase k odpovědi těm, kdo nás tlačí, kdo na nás útočí a kdo nám ubližují; to vše je jenom při cestě. Naše hlavní a celoživotní odpověď má platit oné nepředmětné výzvě, do níž se koncentruje smysl dneška a zítřka. Nemyslíme si, že už jsme ji zaslechli nebo dokonce že jsme jí porozuměli. Ale vším, co budeme podnikat, promýšlet, spisovat, interpretovat, chceme manifestovat, že na výzvu čekáme a že se všemožně připravujeme na to, abychom ji zaslechli a pochopili. Víc dělat nemůžeme; ale nechceme ani nic méně.

Svou připravenost naslouchat výzvě si chceme cvičit ve vzájemném naslouchání. Jsme otevřeni každému, kdo je ochoten také naslouchat, nejenom promlouvat a eventuálně překřikovat tiché oslovení výzvy chvíle. Cítíme se zakotvení v evropském kontextu a v evropské tradici. Nehodláme z této tradice vylučovat žádný z jejích nosných sloupů, ale naopak jim všem chceme věnovat největší pozornost, byť zajisté pozornost kritickou. Filosofie vznikla - či spíše byla vynalezena - ve starém Řecku. Máme čím dál určitější představu o vadách onoho způsobu myšlení, na nějž navazujeme a v kterém jsme ponořeni až po uši, ať chceme, nebo nechceme. Ale evropská tradice není myslitelná ani bez odkazu myšlení hebrejského, bez velkých staroizraelských proroků - a ovšem i bez křesťanství. Také tento sloup není bez trhlin a bez vad. Také zde chceme zůstat ve své recepci kritičtí. Ale nechceme-li utíkat ze své momentální dějinné chvíle a ze své národní a kulturní situace, nechceme utíkat ani z kontextu těchto dvou velkých linií, bez nichž není Evropa Evropou. Evropa se v mnohém prohřešila vůči ostatku světa, někdy dokonce hrůzným způsobem. Ale přesto máme jistotu, že ještě má co říci a že má předpoklady, jichž ostatní svět nemá a které jí dovolí ještě to nejdůležitější světu předložit a přetlumočit.

Jan Patočka na konci citované studie praví, že Masarykova praxe „ztroskotala na neprohlédnutých předsudcích“. Ztroskotání bývá údělem filosofů a nemusí být zaviněno jen jejich vlastními neprohlédnutými předsudky. Filosofie se liší od pouhé politické techniky a taktiky tím, že se nevyhýbá svému ztroskotání, nýbrž především omylu a lži. Filosofie může a smí prohrávat, pokud to lépe pomůže pravdě k vítězství. Přesněji řečeno, prohrávat tímto způsobem může filosof; filosofie jako lásku k moudrosti a k pravdě nemůže ohrozit žádná prohraná bitva, neboť válku prohrát nemůže, dokud zůstane opravdovou filosofií. – Tím však nikterak nechceme předem omlouvat nebo dokonce sankcionovat své příští prohry. Cítíme se naopak zavázáni jim ze všech sil bránit, předcházet a maximálně je marginalizovat.

A že se cítíme na jedné lodi s theology, nemusíme nijak zdůrazňovat. Čtenář to uvidí sám.

Redakce